

**Maciej Krotofil**

## **Jeńcy – Ukraińcy podczas I wojny światowej i zorganizowane z nich formacje wojskowe**

Przed I wojną światową Ukraińcy nie posiadali własnego państwa, choć ich świadomość narodowa stawała się silniejsza i coraz mocniej uwidaczniała się ruchy dążące do niepodległego bytu. Ogromna większość ludności narodowości ukraińskiej zamieszkiwała terytoria dwóch państw: monarchii austro-węgierskiej i Imperium Rosyjskiego. W obu tych państwach Ukraińcy stanowili głównie ludność chłopską i posługiwali się podobnym językiem, lecz dziesięć lat izolacji i odmiennych warunków rozwoju spowodowały, że obie omawiane tutaj grupy wyraźnie się różniły. Ukraińcy w Austro-Węgrzech mieli o wiele wyższe poczucie własnej narodowości, byli lepiej wykształceni, posiadali prężnie działające organizacje społeczne, natomiast wśród ich pobratymców w Rosji, na początku XX w., cechy te dopiero kielkowały. Niewątpliwie przyczyniła się do tego względna wolność życia narodowego, występująca w monarchii Habsburgów. Ogromne znaczenie miały także kwestie religijne. Ukraińcy w Austro-Węgrzech byli przeważnie grekokatolikami, a obrządek ten powoli nabierał charakteru kościoła narodowego. Dawał zatem poczucie odrębności, a kler był rodzimy i zainteresowany rozbudzeniem poczucia narodowego wiernych. Ukraińcy mieszkający w Imperium Rosyjskim w większości wyznawali prawosławie i byli członkami Cerkwi patriarchatu moskiewskiego. Duchowni tej cerkwi bardzo mocno odczuwali więź z władzą państwową i absolutnie nie popierali jakichkolwiek podziałów (także narodowych) wśród wiernych.

Wraz z wybuchem I wojny światowej ludność ukraińska znalazła się po dwóch stronach frontu. Ukraińcy będący poddanymi rosyjskimi i austro-węgierskimi, podobnie jak Polacy, znaleźli się w szeregach walczących ze sobą

armii<sup>1</sup>. Przyczyniło się to do wielu tragicznych sytuacji, w których zmuszeni byli do brania udziału w bezpośrednich walkach przeciwko sobie. Ukraińcy ginęli na frontach, zostawali ranni, dostawali się do niewoli. Początkowo władze państw walczących nie były zainteresowane wykorzystaniem jeńców do tworzenia wspierających oddziałów zbrojnych. Sytuacja zmieniła się z czasem, kiedy to państwa centralne postanowiły wykorzystać sformowane z ukraińskich jeńców oddziały wojskowe w swoich działaniach politycznych. Także w zrewolucjonizowanej Rosji znalazły rację bytu ukraińskie jednostki złożone z byłych jeńców.

Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy problemu tworzenia oddziałów wojskowych z ukraińskich jeńców na terytorium państw centralnych i na obszarze dawnej Rosji pod koniec Wielkiej Wojny.

Monarchia Habsburgów była krajem wielonarodowym. Spis ludności przeprowadzony w 1910 r. wykazał, że na terenie liczącego 676,616 tys. km<sup>2</sup> państwa zamieszkuje ok. 50,207 mln ludzi<sup>2</sup>. Najliczniejsze grupy narodowe stanowili Niemcy i Węgrzy, stosunkowo liczni byli też Czesi, Polacy, Ukraińcy i Rumuni. Ukraińców, których w oficjalnych dokumentach nazywano Rusinami, było w Austro-Węgrzech prawie 4 mln, co stanowiło ok. 8% ogółu ludności. Zamieszkiwali głównie wschodnią część Galicji, Bukowinę oraz Zakarpacie. Przed wybuchem I wojny światowej w Galicji zamieszkiwało ok. 8 mln osób, z których ponad 40% podawało język ukraiński jako narodowy. Na Bukowinie, liczącej wówczas ok. 800 tys. mieszkańców, Ukraińcy stanowili ponad 38%, natomiast na Zakarpaciu było ich ponad 470 tys.<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup> O służbie Polaków w armiach państw zaborczych obszerniej zob.: J. Rydel, *Polacy w armii austro-węgierskiej*. W: *I wojna światowa na ziemiach polskich*, red. P. Stawecki, Warszawa 1986; T. Radziwonowicz, *Polacy w armii rosyjskiej 1914–1918*. W: *I wojna światowa...*; M. Zgórnjak, *Polacy w armii austro-węgierskiej w czasie I wojny światowej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1988, t. XXX; W. Rezmmer, *Polacy w korpusie oficerskim armii niemieckiej w I wojnie światowej (1914–1918)*. W: *Spółeczeństwo polskie na ziemiach pod panowaniem pruskim w okresie I wojny światowej*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1996; J. Rydel, *W służbie cesarza i króla. Generałowie i admirałowie narodowości polskiej w siłach zbrojnych Austro-Węgier w latach 1868–1918*, Kraków 2001; M. Bączkowski, *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868–1914*, Kraków 2003, passim; M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*, Warszawa 2008; J. Centek, *Polacy w armiach zaborczych w czasie pierwszej wojny światowej*. W: *Pomorzanie w Wehrmachcie*, red. J. Sziling, Toruń 2012, s. 11–38.

<sup>2</sup> H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918 (sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 14.

<sup>3</sup> Ibidem, s. 15–20. Obszerny opis ówczesnej Galicji i jej ludności zob.: M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000, s. 14–23; o możliwościach mobilizacyjnych Galicji Wschodniej zob. także: M. Krotofil, *Analiza stanu liczebnego Ukraińskiej Armii Halickiej*, „Nad Wisłą i Dnieprem” 2002, nr 1, s. 127–137.

Pod względem wojskowym terytorium Austro-Węgier podzielone było na Okręgi Korpusów. W 1914 r. było ich szesnaście. Ze względu na terytorialny system wcielania poborowych struktura narodowościowa okręgów uzupełnień zazwyczaj miała odbicie w stacjonujących i uzupełnianych na ich terenach jednostkach wojskowych. Szczególnie uwidoczniło się to w pułkach piechoty. Jednostki kawalerii i artylerii częściowo uzupełniane były poborowymi spoza macierzystego okręgu<sup>4</sup>. Procentowy udział przedstawicieli poszczególnych narodowości wśród podoficerów i szeregowych w 1911 r. kształtował się następująco: Niemcy – 24,8% ogólnego stanu armii, Węgrzy – 23,3%, Czesi – 12,6%, Chorwaci i Serbowie – 9,2%, Polacy – 7,9%, Ukraińcy – 7,8%, Rumuni – 7%, Słowacy – 3,6%, Słoweńcy – 2,5%, Włosi – 1,3%<sup>5</sup>. W tym procentowym wyszczególnieniu nie uwzględniono Żydów, lecz na podstawie statystyki wyznaniowej można szacować ich odsetek na ok. 3%. Zupełnie inaczej wyglądały stosunki narodowościowe w korpusie oficerskim. W 1911 r. 76,1% oficerów było Niemcami, 10,7% Węgrami, 5,2% Czechami, 2,7% Polakami, a reszta (5,3%) była przedstawicielami innych narodowości<sup>6</sup>. Ze względu na niewielką liczebnie ukraińską inteligencję i mieszczaństwo, z których to warstw najczęściej wywodzili się oficerowie (zarówno zawodowi jak i rezerwy), bardzo mało było w korpusie oficerskim Ukraińców<sup>7</sup>. Warto zauważyć, że prawie wcale nie było oficerów sztabowych ukraińskiej narodowości. Wbrew utartym opiniom, wielonarodowy charakter sił zbrojnych Austro-Węgier w pierwszych latach Wielkiej Wojny nie odbił się aż tak niekorzystnie na jej wartości bojowej jak można się było spodziewać. Kadra oficerska starała się unikać zażdźnień na tle narodowościowym. Dobre rezultaty przyniosło szkolenie żołnierzy w myśl zasady ponadnarodowego charakteru monarchii i armii. Dopiero z czasem, w miarę postępującego wyczerpania wojną, pojawiło się rozprężenie i ujawniły się właśnie narodowe<sup>8</sup>.

W 1868 r. w monarchii habsburskiej przeprowadzono reformę armii wprowadzając powszechny obowiązek służby wojskowej. Jednak roczny kontyngent powoływanych do służby był początkowo utrzymywany na bardzo niskim poziomie. Przy trzyletniej służbie wojskowej wynosił on 130 tys. ludzi. Kontyngent ten został zwiększony dopiero po wprowadzeniu dwuletniego okresu służby wojskowej. W 1913 r. liczbę powoływanych do służby poborowych określono na 201 tys. rocznie. W ten sposób latem 1914 r. stan cesar-

<sup>4</sup> M. Klimecki, op. cit., s. 15.

<sup>5</sup> M. Zgórnjak, op. cit., s. 234.

<sup>6</sup> Ibidem.

<sup>7</sup> M. Klimecki, op. cit., s. 16.

<sup>8</sup> Por. *Wielka wojna 1914–1918*, opr. J. Dąbrowski, Warszawa 1937, t. I, s. 83; M. Zgórnjak, *1914–1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, Kraków 1987, s. 52; J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1998, s. 153.

sko-królewskiej armii wynosił 436 tys. żołnierzy, zatem Austro-Węgry, mimo stosunkowo dużych rezerw ludzkich, utrzymywały na stopie pokojowej znacznie mniejsze liczebnie siły zbrojne niż Niemcy czy Francja. Spowodowane to było niższymi środkami wydatkowanymi na wojsko. Sytuacja ta miała bardzo niekorzystny wpływ na możliwości mobilizacyjne kraju, gdyż większość mężczyzn w wieku poborowym nie przechodziła żadnego szkolenia wojskowego<sup>9</sup>.

Po mobilizacji, w 1914 r. Austro-Węgry osiągnęły stan liczebny armii w wysokości 3,350 mln żołnierzy, lecz z tego zaledwie ok. 1,421 mln przypadało na jednostki frontowe<sup>10</sup>. Na skutek ponoszonych strat cesarsko-królewska armia bardzo szybko zmuszona została do korzystania z rezerw ludzkich, które jak już wyżej wspomniano nie przeszły wcześniej odpowiedniego szkolenia. Wpłynęło to negatywnie na wartość bojową oddziałów.

Podczas wojny cesarsko-królewska armia zmobilizowała ok. 9 mln ludzi. Ukraińcy zamieszkujący Austro-Węgry zostali wcieleni przeważnie do jednostek stacjonujących na terenach przez nich zamieszkanym. Najwięcej Ukraińców trafiło do oddziałów uzupełnianych na obszarach Okręgów Korpusów nr XI (z siedzibą komendy we Lwowie, obejmował też Bukowinę) i nr X (Przemysł). Pewna ich liczba znalazła się w jednostkach krakowskiego Okręgu Korpusu (nr I), oraz Okręgu Korpusu nr VI (obejmował Zakarpacie). W 1914 r. wielu Ukraińców służyło w 2., 11., 15., 24., 27., 30. Dywizjach Piechoty, w 43. i 45. Dywizjach Piechoty Landwehry oraz w 4. i 3. Dywizjach Kawalerii. Ukraińcy wcielani byli też do połowych batalionów strzelców, stacjonujących na południu monarchii. W 1918 r., oprócz wymienionych, oddziały ze znaczną liczbą Ukraińców miały też 4., 10., 50., 53., i 59. Dywizje Piechoty<sup>11</sup>.

Ogółem w Okręgach Korpusów nr I, X i XI, obejmujących Galicję i Bukowinę, zmobilizowano podczas wojny 1,384 mln osób<sup>12</sup>. Uwzględniając dane spisu ludności z 1910 r., według których tereny te zamieszkiwało 8,826 mln ludzi, obliczyć można, że mobilizacją objęto 15,7% ogółu ludności. Przyjmując taki sam odsetek dla zamieszkujących w Galicji i na Bukowinie Ukraińców szacować można, że do wojska wcielono ich ok. 626 tys. Liczbę tę uzupełnić należy o zmobilizowanych Ukraińców, zamieszkujących Zakarpacie (zakładając identyczne wskaźniki procentowe – ok. 74 tys. osób). Z powyższych obliczeń wy-

---

<sup>9</sup> *Wielka wojna...*, t. I, s. 84, M. Zgórnjak, *Galicja w planowaniu wojennym Austrii i Austro-Węgier*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności” 1995, t. III, s. 51.

<sup>10</sup> M. Zgórnjak, *1914–1918. Studia i szkice...*, s. 46.

<sup>11</sup> Л. Шанковський, *Українська армія в боротьбі за державність*, Мюнхен 1958, s. 87–95; M. Krotofil, *Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej*, Toruń 2002, s. 25–37.

<sup>12</sup> M. Zgórnjak, *Polacy w armii...*, s. 242.

ka, że w armii austro-węgierskiej podczas I wojny światowej mogło służyć ok. 700 tys. Ukraińców.

Szczególną uwagę należy poświęcić Legionowi Ukraińskich Strzelców Siczowych (dalej: USS). Była to ochotnicza formacja wojskowa utworzona (podobnie jak Legiony Polskie) w 1914 r. u boku armii austro-węgierskiej. Podczas I wojny światowej żołnierze Legionu USS wslawili się walecznością i wysoką wartością bojową. Oddziały te składały się w dużej mierze z przedstawicieli ukraińskiej młodzieży, charakteryzującej się wysokim morale i dużym stopniem świadomości narodowej. W legionie wiele uwagi poświęcano pracy politycznej i wychowawczej, przez co stał się on kuźnią ukraińskich kadr intelektualnych i wojskowych<sup>13</sup>.

Już w połowie września 1914 r. pierwsze dwie sotnie (kompanie) USS znalazły się na froncie, osłaniając przejścia przez Karpaty na Węgry<sup>14</sup>. Następnie USS uczestniczyli w działaniach zbrojnych na terenie Galicji Wschodniej. Jednak formalny status ukraińskiej formacji nie był uregulowany. Dopiero 14 marca 1915 r. naczelne dowództwo cesarsko-królewskiej armii wydało rozkaz regulujący sprawy organizacyjne USS. Na jego mocy bojowe oddziały ukraińskie podzielono na dwa samodzielne kurenie (bataliony), podlegające pod względem administracyjnym XXV Korpusowi, a pod względem taktycznym 55. DP<sup>15</sup>. Kurenie liczyły po cztery sotnie i miały być uzupełniane przez Sotnię Zapasową USS (funkcjonującą odtąd pod nazwą Kosz USS)<sup>16</sup>. We wrześniu 1915 r. dokonano reorganizacji ukraińskich formacji. Rozkaz do jej przeprowadzenia wydano już w sierpniu. Organizacyjnie kurenie połączono w 1. Pułk USS. W maju 1916 r. pułk liczył ponad 1,7 tys. żołnierzy zaprowiantowanych<sup>17</sup>.

---

<sup>13</sup> O Legionie Ukraińskich Strzelców Siczowych (dalej: USS) obszerniej zob.: *Українські Січові Стрільці 1914–1920*, Львів 1935; О. Думін, *Історія легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918*, Львів 1936; Н. Гірняк, *Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців*, Філадельфія 1955; В. І. Гордієнко, *Українські Січові Стрільці*, Львів 1990; М. Литвин, К. Науменко, *Українські Січові Стрільці*, Київ 1992; С. Ріпечкий, *Українське Січове Стрілецьтво*, Львів 1995, s. 54–216; М. Krotofil, *Українська Армія Halicka...*, s. 17–25; М. Лазарович, *Легіон Українських січових стрільців*, Тернопіль 2005; В. Ковтун, І. Монолатій, *Українські Січові Стрільці – Лицарі рідного краю*, Коломия 2007; І. Монолатій, *Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців 1914–1918 рр.*, Київ 2008.

<sup>14</sup> І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко, *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.)*, Львів 1992 (dalej: *Історія українського війська*), s. 302.

<sup>15</sup> *Українські Січові Стрільці...*, s. 31.

<sup>16</sup> O Koszu USS obszerniej zob.: *Українські Січові Стрільці...*, s. 103–112; М. Угрин – Безгрішний, *Киш У.С.С.*, „Літопис Червоної Калини” 1935, nr 1, s. 5–7.

<sup>17</sup> О. Думін, op. cit., s. 289.

We wrześniu 1916 r. 1. Pułk USS, walcząc w okolicach Brzeżan, poniósł bardzo duże straty. Dla niniejszych rozważań istotne jest to, że ukraińska formacja znalazła się w okrążeniu i kilkuset żołnierzy pułku dostało się do rosyjskiej niewoli. Pod koniec 1916 r. Legion USS odtworzono, lecz w lipcu 1917 r. został on ponownie otoczony przez siły rosyjskie i niemal w całości trafił do niewoli<sup>18</sup>. Część z jeńców znalazła się w obozie jenieckim w Symbirsku, a oficerowie przetrzymywani byli w obozie w Dubowce nad Wołgą<sup>19</sup>.

Ukraiński Legion został następnie ponownie odtworzony w armii austriackiej i brał udział w dalszych działaniach Wielkiej Wojny, a następnie uczestniczył w wojnie polsko-ukraińskiej oraz innych etapach ukraińskich walk narodowowyzwoleńczych w latach 1918–1920<sup>20</sup>. Dla tytułowej problematyki niniejszego tekstu podstawowe znaczenie ma jednak fakt, iż w latach 1916–1917, w rosyjskich obozach jenieckich znalazło się ponad tysiąc młodych Ukraińców galicyjskich, którzy mieli za sobą służbę w Legionie USS. Byli to ludzie świadomi swojej narodowości, ideowcy gotowi za wszelką cenę walczyć o niepodległą Ukrainę.

Trudno oszacować, jaka była liczebność Ukraińców – jeńców z armii austro-węgierskiej, przetrzymywanych w rosyjskich obozach. Nie ma dokładnych danych na ten temat. Biorąc pod uwagę wcześniejsze rozważania, przeprowadzić można jednak szacunkowe wyliczenie. Skoro służbę w siłach zbrojnych monarchii habsburskiej podczas I wojny światowej pełnić mogło ok. 700 tys. Ukraińców, a średni dla tej armii odsetek dostających się do niewoli wynosił ok. 13%<sup>21</sup>, przyjąć można, że pojmanych było ok. 90 tys. Oczywiście, nie wszyscy dostali się do niewoli rosyjskiej, lecz stwierdzić można, że w carskich obozach jenieckich na pewno przetrzymywano kilkadziesiąt tysięcy Ukraińców – obywateli Austro-Węgier. Pamiętać też należy, że w głębi Imperium Rosyjskiego znalazła się bardzo duża grupa osób cywilnych, wysiedlonych przymusowo przez armię rosyjską z obszaru Galicji Wschodniej. Niektórzy badacze liczbę wszystkich Ukraińców – obywateli Austro-Węgier, którzy w różnym charakterze trafili w latach 1914–1917 na obszar Imperium Rosyjskiego, oceniają na ok. 400 tys.<sup>22</sup>.

<sup>18</sup> С. Піпечкий, op. cit., s. 181; М. Лазарович, op. cit., s. 179–180.

<sup>19</sup> М. В. Козубел, *Діє Українських Стрелців Січових в latach 1914–1920*. Rozprawa doktorska obroniona w 2013 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, s. 99.

<sup>20</sup> Obszerniej zob.: М. Кротопіл, *Українська Армія Галицька...*, s. 24–25; idem, *Українські Стрелці Січові на Буковині в 1918 р. – przyczynek do początku wojny polsko-ukraińskiej*. W: *Polska i Rumunia – od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa. Polonia și România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul european*, red. S. Iachimovschi, E. Wierszewska-Calistru, Suceava 2009, s. 183–191; М. В. Козубел, op. cit., 108–154.

<sup>21</sup> J. Centek, op. cit., s. 18.

<sup>22</sup> G. Skrukwa, *Formacje wojskowe ukraińskiej „rewolucji narodowej” 1914–1921*, Toruń 2008, s. 249.

Po zmianach, jakie nastąpiły w Rosji wraz z rewolucją lutową ludzie ci (zarówno uwolnieni z niewoli jeńcy, jak i cywile) znaleźli się w trudnym położeniu. Byli na terenach objętych rewolucyjnym chaosem, a ich rodzinne strony nadal istniały po drugiej stronie frontu Wielkiej Wojny. Dlatego też latem 1917 r. w Kijowie rozpoczął działalność Halicko-Bukowiński Komitet Pomocy Ofiarom Wojny, dla Ukraińców z Austro-Węgier, na terenie Rosji. W kręgu działaczy komitetu wcześniej pojawił się pomysł stworzenia z Ukraińców galicyjskich jednostki wojskowej, która walczyłaby o wyzwolenie Galicji Wschodniej spod władzy Habsburgów i włączenie jej w skład mającej powstać autonomicznej Ukrainy w ramach porewolucyjnego państwa rosyjskiego<sup>23</sup>. Koncepty takie napotkały jednak na duży opór zarówno polityków ukraińskich jak i samych potencjalnych kandydatów do tego typu jednostki. Sytuacja zmieniła się w listopadzie 1917 r., kiedy to Ukraińska Centralna Rada (UCR), swoim III Uniwersałem, proklamowała utworzenie Ukraińskiej Republiki Ludowej (dalej: URL). Wtedy to okazało się, że tworzona przez Halicko-Bukowiński Komitet jednostka wojskowa będzie walczyć o niepodległość Ukrainy<sup>24</sup>. Wiodącą rolę w organizacji oddziału odegrali zwolnieni z niewoli byli żołnierze Legionu USS. Jednak większość jeńców – Ukraińców galicyjskich postrzegала wstąpienie do tego typu formacji jako złamanie przysięgi wojskowej i zdradę. Atmosferę panującą wówczas wśród ukraińskich jeńców trafnie charakteryzuje Wasyl Kuczabski:

„A tymczasem przeciw jeńcom z USS i tej drobnej grupce innych jeńców – Haliczan, byłych żołnierzy armii austriackiej, którzy się do nich przyłączyli – ruszył poprzez obozy «jednolitym frontem» ogół jeńców Haliczan – «Austriaków». Rewolucyjnych USS ogół ten nazywał «zdrajcami», zrywając z nimi stosunki koleżeńskie. Byli i tacy haliccy Ukraińcy – patrioci austriackiego lojalizmu, którzy nie zawahali się przed pisaniem donosów do austriackich sądów wojskowych»<sup>25</sup>.

Wydaje się, że przyczyną takiej postawy większości jeńców mogły być ogólna niechęć do dalszych działań wojennych i udziału w nich, a także dość radykalne, rewolucyjne nastroje jeńców, pochodzących z Legionu USS.

<sup>23</sup> Ibidem, s. 249–250.

<sup>24</sup> Obszerniej o dziejach URL i jej armii za czasów Centralnej Rady zob.: Д. Дорошенко, *Історія України 1917–1923 рр.*, т. 1, *Доба Центральної Ради*, Ужгород 1930 (drugie wyd., cytowane w niniejszym artykule – Kijów 2002); В. Голубко, *Армія Української Народної Республіки 1917–1918*, Львів 1997; В. Верига, *Визвольні змагання в Україні 1914–1923*, Львів 1998, т. 1, s. 65–284; J. Нрусак, *Історія України 1772–1999. Народзину поточесного народу*, Lublin 2000, s. 124–133; П. Гай-Нижник, *УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.)*, Київ 2010; Я. Тинченко, *Новітні запорожці. Війська Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918*, Київ 2010.

<sup>25</sup> Cyt. za: G. Skrukwa, op. cit., s. 251.

Pod koniec listopada, pod egidą Halicko-Bukowińskiego Komitetu rozpoczęto w Kijowie formowanie oddziału, noszącego nazwę Halicko-Bukowiński Kureń Siczowych Strzelców<sup>26</sup>. Prace nad organizacją kurenia nabrały tempa, gdy do Kijowa z obozu jenieckiego przybyła liczniejsza grupa oficerów – zarówno byłych żołnierzy Legionu USS jak i pochodzących z regularnych jednostek austro-węgierskich. Na czele oddziału stanął Jewhen Konowalec. Znaczącą rolę w kurenieniu odgrywali także: Andrij Melnyk, Wasyl Kuczabski, Roman Suszko, Iwan Czmola, Roman Daszkewycz i Osyp Dumin. 1. Kureń Siczowych Strzelców, bo taką nazwę wkrótce przyjęła formacja, szybko stał się elitarną jednostką o bardzo wysokim morale i znacznej wartości bojowej. Wiosną 1917 r. oddział został rozwinęty w 1. Pułk Strzelców Siczowych<sup>27</sup>. W pułku oprócz szkolenia wojskowego prowadzono intensywną pracę wychowawczą, która zaowocowała znacznym stopniem uświadamienia narodowego żołnierzy oraz ich zdyscyplinowaniem. W kwietniu 1918 r. 1. Pułk Strzelców Siczowych liczył ok. 3 tys. żołnierzy i składał się z dwóch kurenii piechoty, pododdziału konnych zwiadowców (w sile ok. 50 szabel), baterii artylerii (8 dział), kurenia zapasowego i pododdziałów gospodarczych<sup>28</sup>.

Po przewrocie politycznym na Ukrainie i objęciu władzy przez hetmana Pawła Skoropadskiego, podjęto decyzję o rozformowaniu pułku. Nowe władze, wspierane przez Niemców, obawiały się reakcji żołnierzy na przewrót oraz ich rewolucyjnych nastrojów. W dniu 30 kwietnia 1918 r. Siczowi Strzelcy zostali rozbrojeni i rozpoczęło się rozformowywanie oddziału<sup>29</sup>.

Pod koniec sierpnia 1918 r. hetman P. Skoropadski wydał zgodę na powtórne formowanie jednostek Strzelców Siczowych. Prace organizacyjne prowadzono w Białej Cerkwi odtwarzając Pułk Strzelców Siczowych. Do szeregów powrócili dawni strzelcy, jednak oddział przyjmował też Ukraińców nadnieprzańskich. Jesienią 1918 r. pułk składał się z dwóch kurenii, a jego stan

---

<sup>26</sup> Odezwa rekrutacyjna Tymczasowej Rady Głównej Ukraińców Halickich, Bukowińskich i Węgierskich z dnia 30 XI 1917 r. W: Л. Криви́зюк, *Збройні сили України 1917–1920 рр. Вишкіл і виховання*, Львів 2006, s. 165–166.

<sup>27</sup> Formacje Strzelców Siczowych i Ukraińskich Strzelców Siczowych są niestety często mylone w polskiej historiografii. Obszerniej o Strzelcach Siczowych: Р. Давний, *Про Січових Стрільців*, Відень 1921; *Золоті ворота. Історія Січових Стрільців 1917–1919*, Львів 1937 (wydanie uzupełnione Lwów-Rochester 2004); Р. Дашкевич, *Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за золоті київські ворота*, Нью Йорк 1965; С. Ріпечкий, *Українське Січове Стрілецтво*, Львів 1995; М. Ковальчук, *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр.*, Київ 2010; І. Хома, *Січові Стрільці*, Київ 2011.

<sup>28</sup> В. Голубко, op. cit., s. 190.

<sup>29</sup> *Золоті ворота...*, s. 80–82.



liczebny wynosił ponad tysiąc żołnierzy<sup>30</sup>. Podczas dalszych walk o niepodległość Ukrainy formacja Strzelców Siczowych odegrała niebagatelną rolę – zarówno militarną jak i polityczną. Zwiększając swój stan liczebny, rozwijając się w dywizję, a następnie w korpus, jednostka przestała być formacją złożoną z byłych jeńców. Jednak przez cały czas istnienia Strzelcy Siczowi podlegali wpływom wywodzącego się z Austro-Węgier trzonu kadrowego. Niewątpliwie rzutowało to na specyficzny charakter tej elitarnej jednostki<sup>31</sup>.

Imperium Rosyjskie było państwem wielonarodowościowym w jeszcze większym stopniu niż monarchia Habsburgów, lecz publikacje na ten temat są wyjątkowo nieliczne<sup>32</sup>. Scharakteryzowanie problemu służby Ukraińców w armii rosyjskiej podczas I wojny światowej jest bardzo trudne, gdyż oficjalnie, wg rosyjskich władz wojskowych, nacji ukraińskiej w ogóle nie było. Osoby, które dzisiaj określono by mianem Rosjan, Ukraińców i Białorusinów, wówczas oficjalnie nazywano wspólnym terminem „Russkije”<sup>33</sup>. Problemu nie wyjaśniała także statystyka wyznaniowa, gdyż ogromna większość wyżej wymienionych wyznawała prawosławie. Zauważano wprawdzie pewne odrębności związane z językiem używanym przez ludność na określonych terenach (ludność ukraińską określano mianem „Małorusów” w odróżnieniu od ludności rosyjskiej – „Wielkorusów”), lecz badacz tych problemów dysponuje tylko danymi szacunkowymi.

W 1897 r. na terenie Rosji sporządzono urzędowy spis ludności, nie brano przy tym pod uwagę przynależności narodowej, lecz język ojczysty. Należy podkreślić, że spis ten najprawdopodobniej zawyżał liczbę Rosjan. Według danych spisu olbrzymi kraj zamieszkiwało ok. 129 mln ludzi, należących do ok. różnych 150 grup narodowych i etnicznych. Rosjanie liczyli 55,673 mln osób, co stanowiło ponad 43% ogółu mieszkańców. Drugie miejsce zajmowali Ukraińcy licząc 22,415 mln osób, co dawało ponad 17% ludności kraju. Na trzecim miejscu, z liczebnością prawie 8 mln, byli Polacy (stanowili nieco ponad 6% obywateli rosyjskich)<sup>34</sup>. Nie wiadomo jak te liczby zmieniały się do

---

<sup>30</sup> Д. Дорошенко, *Історія України 1917–1923 рр.*, т. II, *Українська Гетьманська Держава 1918 року*, Ужгород 1930 (drugie wydanie, cytowane w niniejszym artykule – Kijów 2002), s. 171.

<sup>31</sup> O dalszych losach formacji Strzelców Siczowych obszerniej zob.: G. Skrukwa, op. cit., s. 339–462; M. Krotofil, *Сіły збройне Української Республіки Лудовей (листопад 1918 р.–грудзень 1919 р.)*, Kijów 2011, passim.

<sup>32</sup> M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1992, s. 98.

<sup>33</sup> Także we współczesnym języku rosyjskim termin „Russkije” często obejmuje zarówno etnicznych Rosjan jak i Ukraińców oraz Białorusinów. Z kolei obywateli Federacji Rosyjskiej, bez względu na pochodzenie etniczne, określa się zwykle terminem „Rossijanie”. Brak znajomości tej specyfiki terminologicznej często powoduje nieporozumienia.

<sup>34</sup> M. Waldenberg, op. cit., s. 98–99.

wybuchu wojny. Przyjmuje się, że do 1913 r. ogólna liczba ludności w Rosji zwiększyła się do ok. 170 mln<sup>35</sup>.

Od 1874 r. na obszarze Imperium Rosyjskiego obowiązywał powszechny obowiązek służby wojskowej. Jednak z różnych powodów, głównie politycznych i ekonomicznych, w czasie pokoju zwalniano z tego obowiązku ok. 48% poborowych<sup>36</sup>. W armii obowiązywał eksterytorialny system uzupełnień, który w założeniu miał umożliwić takie rozdzielanie rekrutów, aby w poszczególnych jednostkach ok. 75% stanu osobowego stanowili „Russkije”<sup>37</sup>.

Podczas Wielkiej Wojny Rosjanie zmobilizowali kilkanaście milionów mężczyzn, a Ukraińcy mieli stanowić, wg różnych szacunków, 3–4 mln powołanych pod broń<sup>38</sup>. Także szacunkowa jest liczba Ukraińców, którzy dostali się do niewoli niemieckiej lub austro-węgierskiej. Najczęściej pojawia się liczba ok. 500 tys. osób<sup>39</sup>, lecz zaznaczyć trzeba, iż większość z nich nie posiadała ukraińskiej świadomości narodowej.

Pierwsze próby aktywności politycznej i społecznej wśród Ukraińców – jeńców przetrzymywanych w niemieckich i austro-węgierskich obozach, podjął działający w państwach centralnych Związek Wyzwolenia Ukrainy (dalej: ZWU). Organizację tę założyli Ukraińcy – emigranci polityczni z Rosji, stojący zdecydowanie na stanowisku odrębności Ukrainy i dążący do jej pełnej niepodległości<sup>40</sup>.

Początkowo przedstawiciele ZWU próbowali prowadzić swoją agitację w obozach jenieckich kierując ją do tej części jeńców, którzy posiadali wyrobione poczucie ukraińskiej świadomości narodowej, lub tych, którzy byli „ukraińskością” zainteresowani. W wielu obozach działania takie spotykały się z niewielkim zainteresowaniem, a czasami były wręcz wrogo przyjmowane przez ogół jeńców. Najgorzej sytuacja wyglądała w obozach dla oficerów. Ukrainiec, jeżeli już zrobił karierę oficerską w armii rosyjskiej, to najczęściej uważał się za lojalnego poddanego cara. Dla ówczesnego społeczeństwa Imperium Rosyjskiego charakterystyczna była postawa szybkiego rusyfikowania się osób, osiagających awans społeczny czy zawodowy. W związku z tym większość rosyjskich oficerów narodowości ukraińskiej uważała się za Rosjan lub ewentualnie za „Małorusów”, lecz w żadnym wypadku nie za Ukraińców,

<sup>35</sup> Ibidem.

<sup>36</sup> G. Skrukwa, op. cit., s. 137–138.

<sup>37</sup> Ibidem, s. 141.

<sup>38</sup> Л. Шанковський, op. cit., s. 68; В. Голубко, op. cit., s. 24; G. Skrukwa, op. cit., s. 145.

<sup>39</sup> *Історія українського війська*, s. 388; G. Skrukwa, op. cit., s. 277.

<sup>40</sup> O działalności Związku Wyzwolenia Ukrainy obszerniej zob.: Д. Дорошенко, *Історія України 1917–1923 рр.*, т. I, s. 33–50; І. Срібніак, *Полонені Українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.)*, Київ 1999, s. 20–158.

co byliby według nich przejawem nielojalności wobec państwa. Wrogie nastawienie do współtowarzyszy niewoli zainteresowanych działalnością ZWU potwierdzają wspomnienia jeńców<sup>41</sup>.

W zaistniałej sytuacji działacze ZWU podjęli starania o „ukrainizowanie” niektórych obozów jenieckich. Pozostać mieli w nich tylko ci jeńcy, którzy określają się jako Ukraińcy lub też są zainteresowani swoim ukraińskim pochodzeniem. Do obozów tych mieliby być także przenoszeni jeńcy przebywający w innych (nieukraińskich) obozach. Zabiegi te dały pozytywne rezultaty i już w 1915 r. rozpoczęto komasowanie ukraińskich jeńców w odrębnych obozach. Proces ten był jednak rozciągnięty w czasie. Jako pierwsze utworzono obozy dla szeregowych. W monarchii habsburskiej był to obóz jeniecki w Freistadt, natomiast w Niemczech „zukrainizowano” obozy jenieckie w Salzwedel, w Rastatt oraz w Wetzlar<sup>42</sup>. Natomiast w kwietniu 1917 r. zaczęto grupować ukraińskich oficerów w obozach jenieckich w Josephstadt (Josefov) na terenie Austro-Węgier i w Hannoversch Münden na terenie Niemiec<sup>43</sup>. Wpływ na to miały niewątpliwie wydarzenia w Rosji – zwycięstwo rewolucji lutowej. W obozach dla ukraińskich jeńców przedstawiciele ZWU, a także część aktywnych oficerów prowadzili intensywne prace oświatowe, kulturalne i propagandowe. W obozach organizowano szkoły, czytelnice, biblioteki, orkiestry, chóry, teatry. Działały różnorodne kursy specjalistyczne, wydawano ukraińskie czasopisma<sup>44</sup>. Zabiegi te dawały coraz lepsze rezultaty, choć trudno było przełamać nieufność i bierność części jeńców. Zapewne jakąś rolę odgrywała obawa jeńców, że aktywne zaangażowanie się po stronie „ukraińskiej” może spowodować wysłanie ich na front w charakterze sojuszników państw centralnych.

Pierwszy oddział wojskowy z byłych jeńców powstał w obozie Rastatt, w styczniu 1917 r. Była to Gromada Wojskowa (występowała też pod nazwą Ukraiński Oddział Zbrojny lub Strzelcy Siczowi). Kilkudziesięcioosobowy oddział składający się z ukraińskiej inteligencji, pod dowództwem Mykoły Szapowała, został wysłany do Białej Podlaskiej. Jego zadaniem miało być prowadzenie działalności propagandowej wśród miejscowej ludności ukraińskiej. Swoje prace oddział rozpoczął dopiero latem 1917 r. – wydawano czasopismo i tworzone sieć szkół ludowych. Po podpisaniu pokoju brzeskiego Gromada Woj-

---

<sup>41</sup> В. Прохода, *Записки до історії Сірих (Сірожупанників)*, „За Державність” 1929, nr 1, passim; Т. Омельченко, *Мої спогади про Синіх*, „За Державність” 1937, nr 7, s. 57–58.

<sup>42</sup> Obszerniej o tych obozach zob.: І. Срібніак, op. cit., s. 41–129.

<sup>43</sup> O „ukrainizowanych” obozach jenieckich dla oficerów zob.: ibidem, s. 130–139.

<sup>44</sup> *Історія українського війська*, s. 388.

skowa dołączyła do ukraińskich oddziałów wojskowych, organizowanych na Wołyniu<sup>45</sup>.

Podczas negocjacji pokojowych w Brześciu pomiędzy URL a państwami centralnymi uzgodniono m.in. formowanie jednostek wojskowych, złożonych z jeńców ukraińskich. Niemcy zgodziły się na zorganizowanie dwóch dywizji, a Austro-Węgry jednej. Przebywająca w Brześciu delegacja ukraińska, w imieniu Centralnej Rady, wydała odezwę do przetrzymywanych w obozach Ukraińców wzywając ich do wstępowania w szeregi mających powstać oddziałów<sup>46</sup>.

Do tworzenia ukraińskiej dywizji pierwsi przystąpili Niemcy. W obozie oficerskim w Hannoversch Münden szybko zorganizowano sztab dywizji, a jej dowódcą został gen. Wiktor Zelinski<sup>47</sup>. Wyznaczeni oficerowie wyjechali do obozów żołnierskich prowadzić dalsze prace organizacyjne. Po utworzeniu kadr przetransportowano je w okolice Kowla na Wołyniu. Tam prowadzono rozbudowę dywizji. Otrzymała ona nazwę 1. Dywizja Ukraińska, lecz ze względu na charakterystyczne umundurowanie powszechnie nazywano ją Dywizją Błękitną (*Synia Dywizija* lub *Dywizija Synieżupannykiw*). Jednostka miała się składać z czterech pułków piechoty i pułku artylerii. 1. Ukraińskim Pułkiem dowodził Mykoła Szapował, 2. Kostiantyn Blochin, dowódcą 3. był Andrij Małochatkin, a Mykoła Czechiwski objął dowództwo nad 4. pułkiem. Dowódcą 1. Ukraińskiego Pułku Armat został Hryhorij Czyżewski<sup>48</sup>. Warto zauważyć, że wśród żołnierzy dywizji podczas jej formowania ujawniły się nastroje rewolucyjne, które spacyfikowało dowództwo<sup>49</sup>.

Zgodnie z założeniami Dywizja Błękitna liczyć miała ok. 6 tys. żołnierzy i stan ten szybko osiągnięto. Dla pozostających w obozach jenieckich Ukraińców zgłoszenie się do służby w wojsku oznaczało perspektywnie możliwość

<sup>45</sup> Ibidem, s. 389; G. Skrukwa, op. cit., s. 279–280. W literaturze ukraińskiej grupę tę nazywa się żołnierzami 1. Zaporoskiego Pułku im. Tarasa Szewczenki. W rzeczywistości pułk istniał wówczas tylko w ukraińskich planach. Por. Я. Тинченко, *Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії)*, Київ 2009, s. 214.

<sup>46</sup> *Історія українського війська*, s. 388. O ukraińskich dywizjach, tworzonych przez władze niemieckie i austro-węgierskie piszą: В. Прохода, *Сірожупанники в повстанні проти уряду гетьмана Скоропадського*, „Табір” 1928, nr 9, s. 90–95; idem, *Записки до історії Сірих (Сірожупанників)*, „За Державність” 1929, nr 1, s. 72–117; Т. Омеляченко, op. cit.; О. Вишнівський, *До історії Синіх і Залізних (Зі спогадів командира 7-го Синього полку)*, „За Державність” 1937, nr 7, s. 68–101; М. Бутович, *Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському*, „За Державність” (Торонто) 1966, nr 11, s. 18–41; І. Срібніак, op. cit., passim.

<sup>47</sup> Т. Омеляченко, op. cit., s. 61. Zob. także: В. Зелінський, *Синьожупанники*, Берлін 1938, passim.

<sup>48</sup> Т. Омеляченко, op. cit., s. 65; Я. Тинченко, *Українські збройні сили...*, s. 216.

<sup>49</sup> Ibidem.

powrotu do domu, w związku z tym chętnych nie brakowało. Wkrótce na Wołyniu przystąpiono do formowania 2. Dywizji Ukraińskiej<sup>50</sup>. Jej dowódcą mianowano gen. Wołodymyra Puchtajewycza, który równocześnie pełnił obowiązki dowódcy 7. Ukraińskiego Pułku. 5. dowodził Borys Maherowski, 6. Jewhen Lewenson, a dowódcą 8. został Dywnycz<sup>51</sup>.

Wspomniano już o charakterystycznym ubiorze wojskowym, jaki otrzymali żołnierze Błękitnej Dywizji. Mundurów tych dostarczyły władze niemieckie. Ubiór był stylizowany na tradycyjny strój ukraiński i niewiele miał wspólnego z wojskowym pragmatyzmem. Błękitne długie żupany i takiej samej barwy obszerne spodnie, barankowe czapki ze szłykami oraz wiązane pasy miały bardziej oddziaływać propagandowo niż sprawdzać się na polu walki<sup>52</sup>.

W marcu Błękitna Dywizja przybyła do Kijowa. Tutaj od razu uwidoczniły się nieporozumienia między dowódcą, gen. W. Zelinskim, a pełniącym obowiązki ministra wojskowego Centralnej Rady gen. Ołeksandrem Żukowskim<sup>53</sup>. Ten ostatni pragnął usunąć dywizję ze stolicy, na co nie zgadzał się jej dowódca. Ostatecznie spowodowało to zdymisjonowanie gen. W. Zelinskiego, który jednak w dalszym ciągu samowolnie dowodził formacją. Problemem okazał się także skład osobowy dywizji. Korpus oficerski był bardzo słaby i w większości złożony z osób, które w armii rosyjskiej posiadały stopnie oficerów młodszych (często byli to oficerowie czasu wojny). Także szeregowi żołnierze pozostawiali sporo do życzenia pod względem wyszkolenia żołnierskiego i ideologicznego. Po przybyciu dywizji do Kijowa znacznie nasiliły się dezercje, a wśród żołnierzy bardzo popularne okazały się idee rewolucyjne, czy wręcz bolszewickie<sup>54</sup>. W tej sytuacji niemieckie władze wojskowe, tuż przed przejęciem władzy na Ukrainie przez hetmana P. Skoropadskiego, w nocy z 26 na 27 kwietnia 1918 r., rozbroiły obie Dywizje Błękitne i przeprowadziły ich demobilizację, zwalniając żołnierzy do domów<sup>55</sup>.

---

<sup>50</sup> Tę dywizję także nazywa się Błękitną, choć w rzeczywistości jej żołnierze nie otrzymali charakterystycznego umundurowania, od którego pochodziła popularna nazwa. Por. Я. Тинченко, *Українські збройні сили...*, s. 213.

<sup>51</sup> Ibidem, s. 217.

<sup>52</sup> O ubiorze stosowanym w Dywizji Błękitnej zob.: Я. Тинченко, *Новітні запо-рожці...*, s. 76–95.

<sup>53</sup> Т. Омельченко, op. cit., s. 65–66.

<sup>54</sup> Я. Тинченко, *Українські збройні сили...*, s. 217–219.

<sup>55</sup> Ibidem, s. 219. Jesienią 1918 r. pojawił się pomysł odtworzenia Dywizji Błękitnej. Nie udało jednak zebrać jej byłych żołnierzy. Ukraińskim władzom wojskowym za czasów Dyrektoriatu udało się jedynie sformować 1. Pułk Dywizji Błękitnej, liczący kilkuset żołnierzy. W czerwcu 1919 r. oddział ten wchodził w skład 3. Dywizji Pieszej jako 7. Pieszy Pułk (Dywizji Błękitnej), a później działał jako 7. Błękitny Pułk Pieszy w składzie 3. Żelaznej Dywizji – zob.: О. Вишнівський, op. cit., s. 69–101; М. Кротюк, *Сили зброї...*, passim.

Po zawarciu traktatu brzeskiego także władze Austro-Węgier rozpoczęły formowanie ukraińskiej dywizji, złożonej z jeńców z armii rosyjskiej. Była to 1. Dywizja Kozacko-Strzelecka, zwana także Dywizją Szarą (*Sira Dywizija* lub *Dywizija Sirożupannykiw*). Początkowo jednostkę organizowano na terenie Austro-Węgier, w obozie jenieckim w Freistadt, a następnie częściowo uformowane oddziały przeniesiono na Ukrainę, w okolice Włodzimierza Wołyńskiego. Tam prowadzono dalsze prace organizacyjne pod ścisłą kontrolą cesarsko-królewskich władz wojskowych. Dywizja miała się składać z czterech pułków piechoty i pułku artylerii, lecz wiosną 1918 r., mimo że znajdowało się tam już ok. 2 tys. żołnierzy, formacja nie posiadała jeszcze zdolności bojowej<sup>56</sup>. Obowiązki dowódcy Dywizji Szarej pełnił Petro Hanza, a następnie Iwan Perłyk<sup>57</sup>.

Popularna nazwa dywizji pochodziła, podobnie jak w Dywizji Błękitnej, od barwy munduru. Ubiór jednostki także był charakterystyczny, lecz o wiele praktyczniejszy od uniformów zaprojektowanych dla Dywizji Błękitnej<sup>58</sup>.

W sierpniu władze Austro-Węgierskie przekazały wreszcie do dyspozycji ukraińskiego dowództwa, liczącą ok. 6 tys. ludzi dywizję, którą przetransportowano do Kijowa. Wkrótce jednak władze hetmańskie, obawiając się rewolucyjnych ich zdaniem nastrojów wśród żołnierzy dywizji, wysłały ją na Czernihowszczyznę. Tam, we wrześniu 1918 r., rozpoczęto stopniową demobilizację, pozostawiając w pułkach, oprócz kadry oficerskiej, po 100–120 żołnierzy<sup>59</sup>.

Tak zredukowana formacja przetrwała do listopada 1918 r., kiedy to jej żołnierze zdecydowanie opowiedzieli się po stronie Dyrektoriatu i wzięli czynny udział w antyhetmańskim powstaniu<sup>60</sup>. Nowe ukraińskie władze wkrótce ogłosiły mobilizację i pułki Dywizji Szarej ponownie zapełniły się żołnierzami. Jednak od tego czasu dywizja ta straciła charakter formacji, złożonej z byłych jeńców<sup>61</sup>.

<sup>56</sup> Por.: М. Бутович, op. cit., s. 18–41.

<sup>57</sup> *Історія українського війська*, s. 389; G. Skrukwa, op. cit., s. 282.

<sup>58</sup> O ubiorze wojskowym Dywizji Szarej obszerniej zob.: К. Гломозда, *Відзнаки Українського війська доби Визвольних Змагань*. W: *Історія українського війська 1917–1995*, Львів 1996, s. 810–836; *Уніформа українських збройних формувань доби національно-визвольних змагань 1917–1920 років*, „Военна Історія” 2008, ч. 1, s. 89–96.

<sup>59</sup> В. Прохода, *Сірожупанники в повстанні...*, s. 92. Obszerniej o tych wydarzeniach zob. także: М. Бутович, op. cit., s. 18–41.

<sup>60</sup> В. Прохода, *Сірожупанники в повстанні...*, s. 93–94.

<sup>61</sup> Ibidem. Dywizja Szara pozostawała w składzie sił zbrojnych Ukraińskiej Republiki Ludowej podczas ich walk narodowowyzwoleńczych w latach 1918–1920. W marcu 1919 r. stanowiła trzon Grupy Północnej Frontu Wschodniego, a w czerwcu tego roku występowała jako 4. Szara (Chełmska) Dywizja Piesza (w składzie Grupy Wołyńskiej). W połowie sierpnia 1919 r. składała się z dwóch pułków piechoty, pułku artylerii oraz kuren: konnego, technicznego

Z jeńców narodowości ukraińskiej zorganizowano podczas I wojny światowej cztery duże formacje wojskowe: 1. Pułk Strzelców Siczowych, 1. i 2. Dywizje Ukraińskie (Błękitne) oraz 1. Dywizję Kozacko-Strzelecką. Pierwsza z tych formacji, Strzelców Siczowych, chociaż początkowo stosunkowo nieliczna, odegrała główną rolę w ukraińskich zmaganiach narodowowyzwoleńczych w latach 1918–1919. Jednostki Strzelców Siczowych stanowiły trzon sił zbrojnych URL, jej elitę militarną i polityczną. Pozostałe formacje złożone z jeńców nie odegrały większej roli, jednak jako bardzo charakterystyczne na stałe wpisały się w ukraińską tradycję wojskową i zbiorową pamięć Ukraińców o czasach „ukraińskiej rewolucji”.

#### **PRISONERS-OF-WAR – UKRAINIANS DURING THE FIRST WORLD WAR AND THE MILITARY UNITS FORMED FROM THEM**

(Summary)

Along with the outbreak of the First World War, Ukrainians found themselves on the both sides of the frontline: as citizens of both Russia and Austria-Hungary being at war then, they were forced to fight against one another in the respective armies. Initially, the authorities of these states were not interested in making use of prisoners-of-war as part of their military forces. The situation changed, though, when the central states decided to politically take advantage of military units formed from Ukrainian prisoners-of-war. In turn, in Russia, Ukrainian armed forces composed of prisoners-of-war proved useful in the chaos evoked by the Revolution.

There were four large military formations organized from prisoners-of-war of Ukrainian nationality during the First World War, that is: the 1<sup>st</sup> Regiment of Sich Riflemen, the 1<sup>st</sup> and the 2<sup>nd</sup> Ukrainian Divisions (Blue), and the 1<sup>st</sup> Cossack-Riflemen Division (Gray). The first of the formations, Sich Riflemen, although initially relatively small in number, played the key role in the Ukrainian struggle for the nation's freedom in the years 1918–1919. Detachments of the Sich Riflemen made up the backbone of the military forces of the Ukrainian People's Republic, its military and political elite. The other formations composed of prisoners-of-war did not play such an outstanding role; nevertheless, as very characteristic military units, they found their place in the Ukrainian military tradition and collective national remembrance of the times of the “Ukrainian revolution”.

---

i zapasowego. Na początku października 1919 r. dywizja liczyła ok. 2,3 tys. żołnierzy. Obserniej na ten temat zob.: M. Krotofil, *Siły zbrojne...*, passim.

## **UKRAINISCHE KRIEGSGEFANGENE IM ERSTEN WELTKRIEG UND DIE AUS IHNEN FORMIERTEN MILITÄRVERBÄNDE**

(Zusammenfassung)

Mit dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs fand sich die ukrainische Bevölkerung auf zwei Seiten der Front wieder. Ukrainische Staatsbürger Russlands und Österreich-Ungarns kamen nun in widerstreitende Armeen. Die beiden Staaten waren zunächst nicht daran interessiert, die Gefangenen als Streitkraft einzusetzen. Die Situation änderte sich jedoch, nachdem die Zentralmächte beschlossen hatten, die aus ukrainischen Gefangenen formierten Militäreinheiten politisch zu nutzen. In Russland indes fanden aus Gefangenen bestehende ukrainische Kampfverbände im revolutionären Chaos ihre Daseinsberechtigung.

Aus Gefangenen ukrainischer Nationalität wurden im Ersten Weltkrieg vier große militärische Formationen gebildet: 1. Regiment der Sitschower Schützen, 1. und 2. Ukrainische Division (Blaue Divisionen) und die 1. Kosaken-Schützen-Division (Graue Division). Die erste dieser Formationen, die Sitschower Schützen, hat, obwohl zunächst relativ klein, letztlich eine Schlüsselrolle im ukrainischen Volksbefreiungskampf der Jahre 1918/19 gespielt. Die Einheiten der Sitschower Schützen stellten den Kern der Streitkräfte der Ukrainischen Volksrepublik sowie deren militärische und politische Elite dar. Die anderen Gefangenenformationen spielten keine so große Rolle, sind jedoch als sehr charakteristisch ganz fest in die ukrainische Militärtradition eingegangen und haben die kollektive Erinnerung der Ukrainer an die Zeit der „ukrainischen Revolution“ dauerhaft geprägt.